

AKSIYA BOZORIDA IPONI O'TKAZISHNING O'ZIGA-XOS JIHATLARI

Bayeva Jamila

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali dotsenti

djamilyabayeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15240267>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-Aprel 2025 yil

Ma'qullandi: 15- Aprel 2025 yil

Nashr qilindi: 18-Aprel 2025 yil

KEYWORDS

Aksiya bozori, dividend, investorlar, brokerlar, markaziy depozitariy va kliring kompaniyalari, kompaniyalar, regulyatorlar, Xalqchil IPO, aksiyalarni birlamchi joylashtirish

ABSTRACT

Mazkur maqola moliya bozorining asosiy bo'g'ini bo'lgan aksiya bozorining maqsadi, tuzilishi, ishlash mexanizmi, asosiy tamoyillari hamda O'zbekistonda aksiya bozorinig o'ziga xos xususiyatlari, aksiyalarni birlamchi bozorda joylashtirish kabi muhim masalarni o'z ichiga olgan..

Ma'lumki, koronavirus pandemiyasi, global iqtisodiy inqiroz, dunyo sahnidagi geosiyosiy vaziyat va xalqaro sanksiyalar natijasida jahon va mintaqaviy fond bozorlarida investitsiyaviy faollik sekinlashdi. Bu esa o'z navbatida, sodda qilib aytganda iqtisodiyotning "tinkasini quritdi"

Masalaning qiziq jihati shundaki, 2022 yilda global IPO hajmi 45 foizga kamaydi, lekin pandemiyadan oldingi vaqtlar bilan solishtirganda, iqtisodiy tang holatlarga qaramay bitimlar soni 16 foizga oshdi va muvaffaqiyatli amalga oshirilgan IPOlarning 67 foizi Sharqiy Osiyo mamlakatlari hissasiga to'g'ri keldi

Bundan xulosa qilish mumkinki, pandemiya sababli rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy faollik tezlashgan hamda raqamli iqtisodiyot va ommaviy axborot vositalarining faol ishitiroki hisobiga IPOlar hajmi oshgan

O'z o'rnida, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan IPOlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish maqsadida to'g'ridan-to'g'ri kapital bozorini rivojlantirishga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, chet el banklari va investitsiya vositachilarining O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar bozorida maxsus litsenziya olmasdan turib andarrayting faoliyatini amalga oshirishga ruxsat berildi

Mamlakatimizda keng aholi qatlamlarida minglab mulkdorlar va aksiyadorlar paydo bo'lishiga imkoniyat yaratish maqsadida, "Xalqchil IPO" dasturi doirasida mamlakatning yetakchi davlat kompaniyalarining aksiyalarini ommaviy taklif etishning yangi bosqichi boshlangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 19 apreldagi "Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirishga doir qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida"gi PQ-162-son qaroriga muvofiq "Xalqchil IPO" o'tkazilishi e'lon qilingan, uning doirasida O'zbekiston

Respublikasi hududida faoliyat yuritayotgan 12 ta davlat korxonasi tanlab olinib, ularning aksiyalari IPO/SPOga chiqarilishi belgilangan. Shunga asosan dastlab "O'zbekiston Respublika tovar-xomashyo birjasi" AJ aksiyalari bo'yicha "Xalqchil IPO" o'tkazildi. Mahalliy fond bozorida aksiyalarining birlamchi (IPO) va (yoki) ikkilamchi (SPO) ommaviy taklifi o'tkazish maqsadida "Xalq IPO" sini o'tkazish strategiyasini ishlab chiqish va jarayonni muvofiqlashtirish bo'yicha "KPMG" xalqaro konsalting kompaniyasi Strategik konsultant sifatida va "KAP DEPO" investitsiya kompaniyasi anderrayter sifatida jalb etilgan. Shuningdek, "Xalq IPO" sini o'tkazish doirasida "Mosaic Financial" va "Lightman PR" konsorsiumi PR-konsultant sifatida hamda 6 ta anderrayter kompaniyalari tanlanib, ularni keyinchalik aniq aktivni Xalqchil IPO ni o'tkazishda alohida xizmat ko'rsatish shartnomasi asosida jalb qilish bo'yicha bosh kelishuvlar rasmiylashtirilgan. Shuningdek, "O'zRTXB" AJ aksiyalarini ommaviy joylashtirish jarayonida raqobat muhitini ta'minlash va jamoatchilik qamrovini kengaytirish maqsadida qo'shimcha ravishda 10 dan ortiq investitsiya vositachilari jalb qilindi. Joylashtirilishi rejalashtirilgan aksiyalar hajmiga nisbatan 108 foiz, ya'ni 3 606 466 ta aksiyalarni sotib olish uchun 12,6 mingta jismoniy va yuridik shaxslardan 46,6 mlrd so'mlik takliflar kelib tushdi. Aksiyalarni sotib olish bo'yicha takliflar ko'p tushganligi bois, jarayonning xalqchilligini ta'minlash va keng aholini qatlamini aksiyadorlar qatoriga kiritish maqsadida aksiyalarni sotib olish bo'yicha narx diapazonining quyi qismidagi narx bo'yicha jismoniy shaxslarning kam miqdorga ega bo'lgan buyurtmalari ustuvor ravishda joylashtirildi. 2025 yilda "Olmalig tog' kon metallurgiya kombinati" AJ ning 2 foiz davlat ulushini "Xalq IPO" dasturi doirasida ommaviy tiklif etish rejalashtirilgan

Aksiya bozori - bu jamiyatlar (kompaniyalar) o'z aksiyalarini joylashtiradigan va investorlar ularni sotib oladigan joy. Aksiya bozorida investorlar aksiyalarni xarid qilish orqali kompaniyaning muayyan ulushiga ega bo'ladilar.

Aksiya bozori ikki bosqichda ishlaydi: birlamchi bozor (Primary Market) kompaniya o'z aksiyalarini ilk bor chiqaradi (masalan, IPO - Initial Public Offering), investorlar to'g'ridan-to'g'ri kompaniyadan aksiyani sotib oladi. Bu orqali kompaniya kapital jalb qiladi.

Ikkilamchi bozor (Secondary Market) ilgari chiqarilgan aksiyalar investorlar orasida sotiladi va sotib olinadi. Masalan, Nyu-York fond birjasi (NYSE), NASDAQ, yoki mahalliy birjalar.

Ishtirokchilar: Investorlar (jismoniy va yuridik shaxslar), brokerlar - investorlar nomidan savdo qiladigan vositachilar, markaziy depozitariy va kliring kompaniyalari, kompaniyalar - aksiya chiqaruvchilar (emitentlar), regulyatorlar - davlat yoki mustaqil nazorat organlari (masalan, SEC - AQShda)

Xavflar: Aksiya narxlari o'zgaruvchan (volatil) bo'ladi, kompaniya bankrot bo'lsa, aksiyalar qiymatsiz qolishi mumkin, iqtisodiy, siyosiy va bozor omillari ta'sir ko'rsatadi.

Aksiya bozori (yoki fond bozori) moliya bozorining eng muhim qismlaridan biri hisoblanadi. U yerda kompaniyalarning aksiyalari (ulushlari) savdo qilinadi. Aksiya bozori orqali kompaniyalar sarmoya jalb qiladi, investorlar esa foyda olish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Aksiya bozorida ishtirok etish usullari: Birja orqali - aksiyalar rasmiy fond birjalarida (masalan, New York Stock Exchange (NYSE), London Stock Exchange (LSE), yoki O'zbekiston Respublikasi Fond Birjasi). Onlayn brokerlar orqali - smartfon yoki kompyuterda platforma orqali savdo qilish mumkin (masalan, Interactive Brokers, eToro, Freedom Finance va h.k.).

IPO (Boshlang'ich joylashtirish) – kompaniya aksiyalarini birinchi marta bozorga chiqarganda investitsiya qilish imkonini.

Aksiya narxi bozor talab va taklifiga bog'liq. Kompaniyoning iqtisodiy holati, bozordagi raqobat, global voqealar ta'sir qiladi. Daromad kafolatlanmagan.

O'zbekistonda, asosan, aksiyalar, obligatsiyalar va depozit sertifikatlari bilan savdo qilinmoqda. Hozirda davlat va xususiy sektorning bir qator kompaniyalari aksiyalarini birjada sotishga o'tmoqda, bu esa bozorga likvidlik olib kelmoqda.

Jismoniy va yuridik shaxslar aksiyalar bilan savdo qilish, dividendlar olish yoki kapital o'sishidan foyda ko'rishni maqsad qiladi. Qonunchilik, bozorni tartibga solish va muvofiqlashtirish ishini olib boradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy bank.

Kompaniya aksiyalarni birinchi marta ommaviy ravishda savdoga chiqaradi. IPO orqali kapital jalb qilinadi va fond birjasida bozorda sotiladi. O'zbekistonning aksiya bozori xalqaro moliya bozorlari bilan to'liq integratsiyalanmagan, bu esa valyuta va iqtisodiy omililarga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Hali rivojlanish bosqichida bo'lgan bozorda qonunchilik va regulatsiyalarning mukammal emasligi olib kelishi mumkin bo'lgan xavflar mavjud.

O'zbekistondagi aksiya bozori rivojlanish bosqichida bo'lib, iqtisodiy islohotlar va xususiylashtirish jarayonlari orqali tez sur'atda o'zgarib bormoqda. Bu bozorga investitsiya kiritish va moliya vositachilari uchun yangi imkoniyatlar yaratishni davom ettirmoqda. Agar siz investor bo'lsangiz, bozorning rivojlanishini kuzatib borish va investitsiyalaringizni diversifikatsiya qilish muhim.

IPO (Initial Public Offering) — bu kompaniyaning birinchi marta ommaviy fond bozorida aksiyalarini joylashtirish jarayonidir. Boshqacha aytganda, IPO — bu kompaniyaning aksiyalarini umumiy omma uchun sotishni boshlashdir, va shu orqali kompaniya bozorga chiqadi va ommaviy kapitalni jalb qiladi.

IPOning maqsadi:

- Mablag' jalb qilish: IPO orqali kompaniya investitsiyalarni jalb qiladi. Bu mablag'lar, ko'pincha, kompaniyaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, yangi loyihalarni amalga oshirish, qarzlarni to'lash yoki qayta tashkil qilish uchun ishlatiladi.

- Brendni mashhur qilish: IPO kompaniyaga o'zining ommaviylik va tanishligini oshirish imkonini beradi.

- Sarmoyadorlar uchun chiqish: IPO orqali avvaldan kompaniyada ishtirok etgan xususiy sarmoyadorlar (venchur kapitalchilar yoki o'zga ishlab chiqarishchilar) aksiyalarini sotish orqali daromad olishlari mumkin.

IPO jarayoni:

Kompaniya IPO'ga tayyorlanish: Kompaniya o'zini IPO uchun tayyorlash uchun buxgalteriya, yuridik va moliyaviy maslahatchilar bilan ishlashadi. Ularning vazifasi – kompaniyaning moliyaviy hisobotini to'g'ri va aniq taqdim qilish.

Prob prospectus: Bu - IPO'ga kirishgan kompaniyaning investitsiya imkoniyatlari, moliyaviy holati, biznes strategiyasi, rivojlanish plani haqidagi hujjat. Unda kompaniyaning to'liq ma'lumotlari va risolada ko'rsatilgan xavflar keltiriladi.

Brokerlar va banklar tanlash: IPO orqali aksiyalarni sotish uchun kompaniya brokerlik firmasi yoki investitsiya bankingini tanlaydi. Ular aksiyalarni bozorga chiqarish, narxni belgillash va savdoni boshlashga yordam beradilar.

Aksiyalarni joylashtirish: Bir marta savdoga chiqarilgan aksiyalar birinchi marta ommaviy muomalaga kiritiladi.

IPO'dan keyin kompaniyaning aksiyalari fond birjasida savdo qilinadi va investorlar ularni sotib olish yoki sotish imkoniga ega bo'lishadi.

IPOning afzalliklari:

- Kompaniya uchun kapital jalb qilish: Kompaniya IPO orqali katta miqdordagi pulni jalb qiladi.

- Aksiyadorlar uchun daromad: IPO bo'yicha aksiyalar o'z qimmatini oshirishi mumkin.

- IPOga chiqish kompaniyaning bozordagi obro'sini oshiradi va uning ish yuritish darajasini ko'rsatadi.

IPO risklari:

- IPOdan keyin, aksiya narxi ko'pincha aniqliksizlik va bozor sharoitiga bog'liq ravishda o'zgarishi mumkin.

- Kompaniyaning yangi joylashtirishga chiqayotgan aksiyalarini avvalgi sohiblari (venchur kapitalchilar) sotib yuborishi mumkin.

- IPO orqali aksiyalar bozorda ommaviy tarzda ishga tushishi, shuningdek, kompaniyaning moliyaviy risoladagi holati bilan bog'liq ko'plab savollar tug'dirishi mumkin.

- IPO orqali investorlar kompaniyaning oldindan belgilangan narxda aksiyalarni xarid qilish imkoniga ega bo'lishadi, shuning uchun IPO'ga chiqarilgan aksiyalar bozordagi narxga nisbatan kamiga borishi yoki ko'payishi mumkin.

Agar IPO'ga qatnashish istagingiz bo'lsa, brokerlik hisobvarog'i ochish va IPO bilan ishlash mumkin bo'lgan birja yoki platforma tanlash zarur.

Xulosa va takliflar

Bizningcha, mahalliy kompaniyalarni hukumat qarorlari asosida IPOga chiqarishni to'xtatib, ularga yangi investitsiya manbalarini qidirishga muhit yaratib berish zarur. Kompaniya rivojlanish uchun qo'shimcha mablag'larga ehtiyoj sezgan taqdirda, kapital jalb qilishning turli yo'llari, xususan, aksiyalarni birlamchi joylashtirishga ham murojaat qiladi. To'liq davlat ulushidagi kompaniyalarni ushbu bozorga jalb qilishda mahalliy andarrayterlar tajribasini oshirib borish kerak. Xalqchil IPOlarni o'tkazishda aholining moliyaviy savodxonligini inobatga olgan holda yondashish talab etiladi. Bunda hududlarda o'tkaziladigan "road-show"lar muhim ahamiyatga ega bo'lib, mazkur tadbirlarda keng aholi qatlamini qamrab olish maqsadga muvofiq. Shunda IPOlar faqat ro'yxatda bo'lib qolmaydi. Binobarin, bu orqali kompaniyalar o'z aksiyalarini birinchi marta birja listingiga kiritib, ommaga taklif qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. <https://lex.uz/docs/3200315>
2. <https://lex.uz/docs/2382409>
3. <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/download/131/141/143>
4. <https://yuz.uz/news/ipo--iqtisodiy-barqarorlik-lokomotivi>
5. <https://uzse.uz/boards/406?locale=uz>
6. <https://www.davaktiv.uz/uz/news/davlat-aktsija-paketlari-aj-tarzda-sotiladi>